

Makalenin geliş tarihi: 13.04.2021  
Makalenin kabul tarihi: 26.05.2021

## **ALMANCADA AÇIK TÜRETME İLE SÖZCÜK YAPIMI**

### WORD FORMATION WITH EXPLICIT DERIVATION IN GERMAN

Rıdvan ERGİN\*

Ayşe UYANIK\*\*

#### **Özet**

Söz varlığı, dilin en temel taşlarından biridir. Sözcük dağarcığı ise konuşanın ihtiyaçları doğrultusunda dinamik bir şekilde değişmektedir. Gelişen ve değişen toplumsal normlar sözcüklerin kullanımını da etkilemektedir. Teknoloji çağının da getirdiği yenilikler dünya dillerini farklı ölçülerde değiştirmektedir. Bu değişim her dilde var olmaktadır. Sözcüklerdeki bu değişimleri inceleyen, sınıflandıran ve anlamlandıran bilim biçimbilim olarak adlandırılmaktadır. Temel inceleme ilkesi dilin anlam taşıyan en küçük birimi olan biçimbirimdir. Almanca'nın sözcük bakımından zengin bir dil olarak kabul edilmesi sözcük türetme olanaklarının çok fazla olmasından kaynaklanmaktadır. Almancada sözcük türetme ise birleştirmeden sonra en sık başvurulan sözcük yapım yöntemlerinden biri olarak kabul edilmektedir.

Bu çalışmada kuramsal olarak Almanca'nın en üretken sözcük yapım ekleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Yapılan incelemede isim ve sıfatlarda kullanılan en üretken eklerin sonekler olduğu ve fiil türetmelerinde ise en üretken eklerin önekler olduğu sonucuna varılmıştır. Yabancı dil olarak Almanca öğretiminde sözcüklerin türetme yöntemleri, biçimsel yapılarının incelenmesi ve bu farkındalığın da bireylerde oluşturulması Almanca öğrenenlerin sözcük dağarcığının zenginleştirilmesinde önemli bir rol oynayacağı varsayılmaktadır.

54

---

**Anahtar Kelimeler:** Sözcük Yapımı, Açık Türetme, Ekler, Yabancı Dil olarak Almanca.

#### **Abstract**

Vocabulary is one of the most significant foundations of the language. The vocabulary of the language improves dynamically according to the requirements of the speaker. Developing and changing of these social norms also affect the use of words. The innovations of the era of technology are changing the languages of the world in different ways. The change is existing in all languages. The science that studies classify, and give meaning to these word formations are named morphology. The fundamental principle of the study is the morpheme, the smallest meaningful unit of language. The known for German as a productive language is the result of the plurality of options for word derivation. The derivation in German is accepted as one of the most frequently used methods of word formation after the composition.

In this study, it is theoretically attempted to determine the most productive word construction affixes in German. As a result of the study, it has been

---

\* Yüksek Lisans Öğrencisi, ridvanergin@outlook.de

\*\* Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Alman Dil Bilimi ABD, ayseuyanik@selcuk.edu.tr

determined that the most productive affixes in nouns and adjectives are suffixes and also that the most productive affixes in verb formation are prefixes. In teaching German as a foreign language, it is assumed that the methods of deriving words, examining their formal structures, and awareness of word formation in individuals will play an essential role in enriching the vocabulary of those learning German.

**Keywords:** Word Formation, Explicit Derivation, Affixes, German as a ForeignLanguage.

## GİRİŞ

Söz varlığı, dilin en temel taşlarından biridir. Sözcük dağarcığı ise konuşanın ihtiyaçları doğrultusunda dinamik bir şekilde değişmektedir. Gelişen ve değişen toplumsal normlar sözcüklerin kullanımını da etkilemektedir. Teknoloji çağının getirdiği yenilikler dünya dillerini farklı ölçülerde değiştirmektedir. Bu değişim her dilde var olmaktadır.

Sözcüklerdeki bu değişimleri inceleyen, sınıflandıran ve anlamlandıran bilim morfoloji, biçimbilim ya da şekil bilgisi (alm. *Morphologie*) olarak adlandırılmaktadır. Biçimbilim sözcüklerin şekilsel, biçimsel yapılarını, onların oluşma ilkelerini ve kullanımını inceleyen modern dilbilimin bir alt dalıdır. Temel inceleme ilkesi dilin anlam taşıyan en küçük birimi olan biçimbirimdir (alm. *Morphem*). “Daha fazla parçalanamayan ve anlamı olan her birim bir morfemdir” (Donalies, 2014). Almancada sözcüklerde kök ya da gövdelerine getirilen eklerin biçimsel yapıları çözümlenmektedir. Elsen biçimbilimsel çözümlemede sözcük yapımı ve çekimi arasındaki farka dikkat çekmektedir. Sözcük yapımı ile yeni sözcükler oluşturulmaktadır. Örneğin: *machen, mach:er, mach:bar*. Sözcük çekimi sırasında ise sadece sözcüklerin biçimsel yapıları değişmektedir. Örneğin: *machen, mach:t, mach:te, ge:mach:t* (Elsen, 2013: 3-4). Sözcük yapımı (alm. *Wortbildung*) başlığı altında, çekim (alm. *Flexion*) ve sözcük yapım türleri (alm. *Wortbildungsarten*) olarak iki alt başlık bulunmaktadır (Elsen, 2011: 26). Sözcükler bağımsız olarak cümle içinde anlam taşımaktadır. Bağımlı dilbilgisel biçimbirimler ise ekler (alm. *Affixe*) olarak adlandırılır.

- Kind:er → Kind + **er** çekim eki (alm. *Flexionsaffix*)
- Lehr:er → Lehr + **er** ise türetme ekidir (alm. *Derivationsaffix*) (Elsen, 2013: 5).

Almancada sözcük türetme birleştirmeden sonra en sık başvurulan sözcük yapım yöntemlerinden biri olarak kabul edilmektedir (Elsen, 2013: 7; Meibauer, 2002: 32; Spillmann, 2004: 97). Almanca söz varlığı bakımından oldukça zengin dillerden biridir. Duden Almancanın söz varlığının yaklaşık 300.000 ile 500.000 arasında kelime ve deyimlerden oluştuğunu belirtmektedir (Duden, 2019: 74; Wöllstein, 2016: 650).

Bunun en önemli nedenlerinden biri de Almancada çok fazla yeni sözcük türetme olanağının olmasıdır. Belirli kurallara göre her dilde yeni kelimeler türetilmektedir. Bu kuralların bilinmesi bir dilin öğrenilmesinde büyük önem taşımaktadır. Almancada sözcük köklerine yerli ya da yabancı ekler getirilmesiyle yeni sözcükler oluşturulabilmektedir. Geleneksel dilbilimciler türetmeyi eklendiği yere göre ön eklemeli ve son eklemeli ekler olarak ayrı başlıklar altında incelemektedir (Meibauer, 2002: 55). Almancada eklerin kullanılmasıyla oluşan türetmeler açık türetme (alm. *explizite Derivation*), sözcük türetme eki almadan sadece kök içi ses değişikliğine uğraması da örtük türetme (alm. *implizite Derivation*) olarak adlandırılmaktadır (Naumann, 2000: 52; Römer ve Matzke, 2010: 120-121).

Almancada sözcük yapım türleri başlığı altında birleştirme, açık türetme, örtük türetme ya da bazı kaynaklarda sözcüğün türünü değiştirme gibi sözcük türetme yöntemleri için farklı tanımlar ve sınırlamalar mevcuttur (Donalies,

2011: 37; Eisenberg, 2013: 201; Kahramantürk, 1999: 23; Kessel ve Reimann, 2017: 132; Naumann, 2000: 52; Vater, 2002: 76-87):

- a. Birleştirme (alm. *Komposition/ Zusammensetzung*)
- b. Açık Türetme (alm. *explizite Derivation/ Ableitung*)
- c. Örtük Türetme (alm. *implizite Derivation/ Konversion*)

Almanca ve Türkçe yapı bakımından birbirinden farklı dillerdir. Her iki dilin yapı ve oluşumunun incelenebilmesi ve özüksenebilmesi için öncelikle ana dilinin dil bilgisel özelliklerine hâkimiyet gerekir. Ortaöğretim sonunda ana dili dil bilgisi becerilerine sahip olduğu varsayılan bir öğrenciye Yükseköğretim hazırlık sınıflarında ve devamındaki dört yıllık eğitim süresince verilen dil bilgisi derslerinde Almanca ve Türkçenin ortak ve farklı dil bilgisel oluşumları kazandırılarak daha etkin bir dil kullanma becerisi sağlanabilir. Örneğin Almancada isimlerin cinsiyetinin olması ve cinsiyete göre çekim yapılmasında belirgin bir farklılık görülmektedir. Yapılan çalışmalarda Türkiye’de yabancı dil olarak Almanca öğrenenlerin en çok zorlandığı konular arasında amaç dildeki sözcük dağarcığının eksikliği ve yanlış veya eksik artikel kullanımının var olduğu vurgulanmıştır (Uslu ve Uyanık, 2018; Uyanık, 2019a). Bu sorunların birçok boyutu olduğu açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Türetmeler genellikle soneklerle yapılmaktadır. Sonekler sözcük yapımı dışında isimlerin artikelini belirlemede de önemli bir rol oynamaktadır.

Yabancı dil olarak Almanca öğretiminde yükseköğretimde öğrenim gören bireylere Almancada açık türetme ile sözcük yapımı yöntemi öğretildiği takdirde artikel kullanımında daha az hata yapılacağı düşünülmektedir. Bu soneklerin öğrenilmesiyle de yabancı dil olarak Almanca öğrenenlerin sözcük dağarcığının zenginleştirilebileceği varsayılmaktadır.

Türkiye’de literatür tarandığında Almancada sözcük yapımı, sözcük birleşimleri, eklerle sözcük oluşumu, isimleştirme vb. konular üzerine çalışmaların ele alındığı görülmektedir (Bağatır vd., 2016; Balcı, 2007; Ceylan, 2018; Nacak, 2019, 2020; Uyanık, 2019b; Zengin, 2020).

Bu çalışmada kuramsal olarak Almancanın üretken sözcük türetme yolları incelenmektedir. Çalışmanın amacı ve sınırlılığı açısından sadece üretken eklerle yapılan açık türetme yöntemi üzerinde durulmuştur, Almancadaki bütün türetme ekleri ya da diğer türetme yöntemleri çalışmamıza dâhil edilmemiştir.

## 1. SÖZCÜK YAPIMI: AÇIK TÜRETME

Gallmann ve Sitta, çekim ve türetme arasındaki farkı ancak sözcük türünde anlamsal bir değişikliğin sonuçlanmasıyla oluşabileceğini vurgulamaktadır (Gallmann ve Sitta, 2007: 86):

Çekim →	der Freund	die Freund:e
Türetme →	der Freund	freund:lich, Freundlich:keit

Duden türetmeyi (alm. *Ableitung/ Derivation*) “bağımsız bir sözcük kökü ve bağımlı sözcük parçalarından oluşan” sözcük yapım yöntemi olarak açıklamaktadır (Duden, 2019: 29). Vardar’a göre türetme “bağımlı ya da bağımsız bir kökene sözlüksel özerkliği olan (kimi önekler) ya da olmayan (sonekler) yapım ekleri getirerek ya da bir eki kaldırarak, değiştirerek yeni sözlüksel birimler oluşturma yöntemi” olarak tanımlamaktadır (Vardar, 2002: 201). Naumann, sözcük türetilirken köklerin farklı noktalarına eklerin getirilmesiyle yeni sözcükler oluşturabileceğini belirtmektedir. Özellikle sonekler isim ve sıfat yapımında, önekler ise fiil türetmede önemli bir rol oynamaktadır

(Naumann, 2000: 52). Rötter ise sözcük yapımında ön ve soneklerin “anlam taşıyıcı” (alm. *Bedeutungsträger*) özelliğine dikkat çekmektedir (Rötzer, 2005: 51).

Öneklerle Türetme	Soneklerle Türetme
Un:glück, Miss:griff, Ge:stein ur:alt, un:dicht, in:direkt be:zahlen, ent:laden, ver:ändern	Freund:in, Zahl:ung, Klug:heit freund:lich, zahl:bar, stein:ig format:ieren, realis:ieren, läch:eln

Engel türetme için “ön ve sonek aracılığıyla var olan sözcüklerden yeni sözcükler türetilmesi” tanımını kullanmıştır (Engel, 1996: 861). Heringer’e göre türetme aşağıda verilen genel bir yapıya sahiptir (Heringer, 2014: 191):

Önek →	<b>Kök</b>	← Sonek	Çekim
Ver:	<b>bind</b>	:lich+keit	:en

Heringer sözcük oluşturma yollarının birden çok kez kullanılabileceğine ve bunun sonucunda çok uzun ve genellikle anlaşılması zor kelimelere neden olabileceğine değinmektedir. Örneğin: *nehmen* → *aufnehmen* → *Aufnahme* → *aufnahmefähig* → *Aufnahmefähigkeit* (Heringer, 2013: 108).

Ülkü, Alman dilbiliminde türetme ve önekle sözcük yapımı kavramları konusunda çeşitli görüş ayrılıkları olduğunu belirtmektedir. Önek ve sonek arasındaki işlevsel farklılıkları aşağıda şu şekilde sıralamaktadır:

- Önekler ile sadece yeni sözcükler türetilir. Sonekler ise çekim alanında da rol oynar.
- Sonekler sözcük türünü belirlerken aynı zamanda isimlerde de cinsiyeti belirler.
- İsim, sıfat ve fiiller için sonekler farklıdır. Buna karşılık bir önek hem isimde *Miss:erfolg*, hem sıfatta *miss:trauisch*, hem de fiilde *miss:achten* kullanılabilir.
- Yabancı kökenli sonekler hariç sonekte vurgu olmamakta ve bazı önekler de vurgu taşıyabilmektedir.
- Aynı sonek arka arkaya kullanılmaz ama bazı öneklerde *Ur+ur:großvater* örneğinde olduğu gibi çift yapılar mümkündür (Ülkü, 1980: 26-27).

Aşağıda verilen tabloda isim, sıfat, fiil ve belirteç türetmelerinde kullanılan Almancanın üretken önekleri ve sonekleri bulunmaktadır (Fleischer ve Barz, 2012: 56-58; Sahel ve Vogel, 2013: 99).

	Önekler	Sonekler
<b>İsim</b>	erz-, miss-, un-, ur-	-er, -in, -heit/-keit/-igkeit/, -ling, -nis, -schaft, -tum, -ung
<b>Sıfat</b>	erz-, miss-, un-, ur-	-bar, -haft, -ig, -isch, -lich, -los, -mäßig, -sam
<b>Fiil</b>	ab-, an-, auf-, aus-, be-, ein-, ent-, er-, nach-, über-, um-, unter-, ver-, vor-, zer-	-el(n) / -l(n), -er(n) / -r(n), -ier(en) / -isier(en) / -ifizier(en)
<b>Belirteç</b>		-dings, -ens, -lings, -maßen, -s, -wärts.

## 2. İSİM YAPIMI

Yeni oluşumların yapıldığı tüm sözcük oluşum kuralları üretkendir. Öneklerin yeni sözcük türü oluşturmada sonekler kadar etkisi görülmemektedir (Eichinger, 2000: 49). Örneğin, Un:glück(mutsuzluk), Glück(mutluluk) gibi bir isimdir, ancak bundan farklı olarak sonekler ile bir sözcük türünden başka sözcük türü türetilmektedir; Sonekler belirleyici bir rol oynamaktadır. Örneğin, “-lich” soneki ile birlikte her zaman sıfat türetilirken: verständ:lich(anlaşılır), soneklerden “-heit” ve “-keit” sonekleri ile isim türetilmektedir: Unveränderlich:keit(değişmezlik). Birleştirmelerde olduğu gibi burada da son kısım bir bütün olarak sözcük türünü belirlemektedir. Almancada isim oluşumları aşağıda öneklerle isim yapımı ve soneklerle isim yapımı olarak iki başlık altında incelenmektedir.

### 2.1. Öneklerle İsim Yapımı

Önekler ile yeni sözcükler genellikle isimlerden oluşturulur. Önek belirli bir şekilde eklendiği ismin anlamını değiştirmektedir ancak türünü değiştirmemektedir (Engel, 1996: 512-513):

Önekler	Yüklendiği Anlam	Örnekler
Un-	Olumsuzluk	Un:glück, Un:ruhe, Un:sinn
Miss-	Olumsuzluk/ yanlış	Miss:erfolg, Miss:verständnis
Ex-	Önceki/ eski	Ex:frau, Ex:minister
Ge-	Topluca/ bütünlük	Ge:stein, Ge:büsch, Ge:stühl

- Öneklerden “un-” ve “miss-” önekleri ile yapılan isimlerde olumsuzluk anlamı oluşmaktadır fakat bazı istisnai durumlar *Unfall* (kaza) ve *Unrat* (çöp) gibi kalıplaşmış yapılar da mevcuttur.
- “Ex-” Latince'den eğilmiş bir önek olarak isimlerde önceki ve eski anlamlarında kullanılmaktadır.
- “Ge-” öneki ile toplu olarak bir şeyin miktarı veya toplamı anlamında hem isimlerden hem de fiillerden aktif olarak isim türetmeleri yapılabilmektedir (*der Stein* → *das Ge:stein*; *schenken* → *das Ge:schenk*). Çoğunlukla bu sözcüklerin yansız tanımlık gerektirdiği görülmektedir (Eisenberg, 2013: 236-242; Elsen, 2011: 79-80).

### 2.2. Soneklerle İsim Yapımı

Yabancı dil olarak Almanca öğrenenler için doğru artikkel kullanımı önemli bir sorun teşkil etmektedir. Ancak bazı durumlarda artikkel kullanımını tahmin edebilmek mümkündür. Örneğin sözcüğün sonuna getirilen soneklere bakarak tanımlık çoğu zaman belirlenebilmektedir. Heringer'e göre artikkel kullanımında belirleyici olan sonektir (Heringer, 2014: 191). Fakat istisnai durumlar da mevcuttur. İsim türetmelerinin büyük bir çoğunluğu sonekler kullanılarak oluşturulmaktadır. Örneğin: *Mal:er*, *Arbeiter:in*, *Schön:heit*, *Wirk:ung*, *Besorg:nis* (Naumann, 2000: 42). İsimden isim yapımı soneklerden “-in, -chen, -lein” sonekleriyle türetilmektedir. Örneğin: *Kund:in*, *Lehrer:in*; *Lieb:chen*; *Schwester:lein*, *Büch:lein*. Eril isimlerden dişil tanımlık gerektiren sözcükler “-in” sonekiyle oluşturulmaktadır; soneklerden “-chen” ve “-lein” sonekleri genellikle küçültme biçim birimi olarak kullanılmaktadır (Engel, 1996:517). Sıfat köklü sözcükler “-ling” sonekiyle türetildiğinde sıfatın özelliğine sahip isimleri belirtmektedir. Genellikle olumsuz çağrışımlı bir anlamda kullanılmaktadır: *Blöd:ling*, *Frech:ling*. Çoğu fiilden “-er” soneki ile isim yapılmaktadır. Örneğin: *Rett:er* (kurtarıcı), *Weck:er* (çalar saat), *Besuch:er* (ziyaretçi) (Donalies, 2011: 76-

77). Engel'e göre "-er" soneki ile türetmelerde iki anlam grubu arasında ayırım aşağıda belirtilmektedir (Engel, 1996: 514):

- Kişi tanımları: Arbeit:er → işçi, çalışan kişi.
- Eşya tanımları: Bohr:er → matkap, delme işleminde kullanılan alet.

Eril cinsiyet özelliği taşıyan isimlerde dişil tanımlık belirtmek için "-in" soneki kullanılmaktadır: Arbeiter:in, Lehrer:in (Donalies, 2011:79-81). Sıfatlardan "-e, -heit/ -keit/ -igkeit" sonekleri ile isim türetilmektedir. Örneğin: Tief:e(derinlik), Kürz:e(kısalık); Klug:heit(akıllılık), Schön:heit(güzellik); Sauber:keit(temizlik), Freundlich:keit(dostluk); Müd:igkeit(yorgunluk), Schlaflos:igkeit(uykusuzluk). Sıfat köklü böyle türetmeler nitelik tanımları olarak görülmektedir. Aşağıda "-heit, -keit, -igkeit" soneklerinin kullanım biçimleri incelenmektedir:

- Tek heceli sıfat kökü (*schön* → *Schön:heit*) ya da Partizip II durumunda "-heit" soneki ile isim türetilmektedir (*betroffen* → *Betroffen:heit*).
- Sıfat durumunda olan "-bar, -ig, -isch, -lich, -mäßig, -sam" gibi sonekler "-keit" soneki ile türetilerek isim yapımında kullanılmaktadır (*haltbar* → *Haltbar:keit*).
- Genel olarak soneklerden "-haft" ve "-los" soneki ile biten sıfatlar için "-igkeit" soneki getirilerek isim oluşturulmaktadır (*lebhaft* → *Lebhaft:igkeit*) (Meibauer, 2002: 46; Wöllstein, 2016: 735-736).

Sonek olan "-tum" ile birlikte isim, sıfat ve fiillerden isim oluşumları yapılmaktadır. Genellikle bu oluşumlar soyut topluluk anlamı taşımaktadır. *Christen:tum* (Hristiyanlık), *Juden:tum* (Musevilik), *Luther:tum* (Protestanlık), *Volks:tum* (ulusallık) gibi felsefi, dini veya başka ideolojik soyut topluluk tanımları mevcuttur. Hükümdarların unvanını esas alan *Scheich:tum* (şeyhlik), *König:tum* (krallık), ve *Kaiser:tum* (imparatorluk) gibi oluşumlar da yönetim şeklini tanımlamak için kullanılmaktadır (Kahramantürk, 1999: 40).

Alman dilinde bulunan yerli ve yabancı sonekler ile birlikte türetilmiş isimler, artikellerine göre (alm. der, die, das) aşağıda gösterilmektedir. Bu tablolar dışında istisnai durumların da bulunduğunu belirtmek gerekmektedir (Engel, 1996: 513-518):

#### Eril Tanımlık (Der)

-and	Doktorand, Proband, Summand
-ant / -ent	Emigrant, Laborant; Agent, Interessent
-er, -ler, -ner	Drucker, Lehrer; Sportler; Rentner
-eur	Ingenieur, Monteur, Redakteur
-ismus	Idealismus, Nationalismus, Organismus
-ist	Maschinist, Sozialist, Tourist
-ling	Flüchtling, Neuling, Zwilling
-or	Autor, Direktor, Organisator

#### Dişil Tanımlık (Die)

-ade	Blockade, Marmelade, Promenade
-age	Garage, Message, Reportage
-anz / -enz	Arroganz; Intelligenz, Tendenz
-e	Anzeige, Größe, Kälte, Suche, Tiefe
-ei	Bäckerei, Bücherei, Druckerei
-heit / -keit	Dunkelheit; Ehrlichkeit, Fähigkeit

-ie	Demokratie, Energie, Ökonomie
-ik	Mimik, Didaktik, Musik, Technik
-in	Ärztin, Anwältin, Freundin, Hündin
-ion	Depression, Funktion, Redaktion
-ität	Originalität, Realität, Qualität
-schaft	Gesellschaft, Studentenschaft
-ung	Beobachtung, Regierung, Werbung
-ur	Architektur, Tastatur, Zensur

#### **Yansız Tanımlık (Das)**

-chen / -lein	Liebchen, Süppchen; Büchlein, Zünglein
-(e)ment	Argument, Engagement, Medikament
-tum	Heiligtum, Bürgertum, Heldentum
-um	Datum, Publikum, Stadium, Zentrum

Yukarıda verilen soneklere göre isimlerde tanımlık belirlenebilmektedir. Önek ve Sonek kullanımı olmadan bir sözcükten başka bir sözcük türüne dönüştürme yapıldığında da isimlerin cinsiyeti belirlenebilmektedir. Bu özellik fiillerden isim yapımında daha belirgindir. Yalın durumda fiiller isim olarak kullanıldığında yansız tanımlık kullanılmaktadır: *essen* → *das Essen*, *laufen* → *das Laufen*, *fliegen* → *das Fliegen*. Bu yöntem sözcük türünü değiştirme (alm. *Konversion*, tr. evrişim, ing. *functional shift*) olarak tanımlanmaktadır. Örtük türetme (alm. *implizite Derivation*) olarak tanımlanan sadece fiil kökü içindeki sesli harfin ve sözcük türünün değiştirilmesiyle eril tanımlık almaktadır: *werfen* → *der Wurf*, *finden* → *der Fund*, *gehen* → *der Gang* (Altmann, 2011: 41; Donalies, 2011: 95-96; Vater, 2002: 87).

### **3. SIFAT YAPIMI**

Önek ya da sonek kullanımıyla yeni sıfat oluşumları türetilmektedir. İsim köklü türetmeler için *statt:lich*, fiil köklü türetmeler için *dehn:bar* ve sıfat köklü türetmeler için *ur:alt* örnek olarak gösterilebilmektedir. Önek ve Soneklerin bir arada kullanıldığı durumlar da mevcuttur: *un:glaub:lich* (Wöllstein, 2016: 761). Almanda sıfat oluşumları aşağıda öneklerle sıfat yapımı ve soneklerle sıfat yapımı olarak iki başlık altında incelenmektedir.

#### **3.1. Öneklerle Sıfat Yapımı**

Almanda Yunanca ve Latince'den ödünçleme yapılmış birçok önek bulunmaktadır. Önekler eklendiği sıfatın anlamını önemli ölçüde değiştirmektedir. Almanda sıfatlarda sık kullanılan yerli ve yabancı önekler, aşağıda verilen tabloda yüklendiği anlamı ve örnekleri ile birlikte gösterilmektedir (Engel, 1996: 576-578; Fleischer ve Barz, 2012: 352-356):

<b>Önekler</b>	<b>Yüklendiği Anlam</b>	<b>Örnekler</b>
a(n)-	Olmayan	asozial, anormal; anorganisch
un-	Olmayan	ungenau, undicht, unzufrieden
in-(il-,im-,ir-)	Olmayan	indiskret; illegal; immobil; irreal
ur-	Aşırı	uralt, urkomisch, urgemütlich

erz-	Aşırı	erzfaul, erzkatholisch
post-	Sonrası	postmodern, postindustriell
prä-	Öncesi	pränatal, prähistorisch
pro-	Yanlısı	prowestlich, proarabisch
inter-	Arası	international, interkulturell
trans-	Ötesinde	transatlantisch

### 3.2. Soneklerle Sıfat Yapımı

Soneklerle sıfat yapımında genellikle fiillerden sıfat türetilmektedir. Naumann'a göre sıfat yapım eklerinden "-haft" soneki ile türetilen sıfatların %96,3'ü ismin niteliğini belirtmektedir. Örneğin: *meister:haft* (ustaca), *helden:haft* (kahramanca), *stümper:haft* (acemice). Soneklerden "-haft" ve "-sam" anlamsal olarak birbirine benzemektedir: *acht:sam* (dikkatli), *duld:sam* (hoşgörülü). Sıfat yapım eklerinden "-isch" soneki eklendiği sözcük türüne aidiyetlik anlamı katmaktadır: *englisch*, *türkisch*, *russisch*. Fiil köklerine "-bar", sıfat ve isim köklerine ise "-lich" soneki eklenerek pasif anlamlı sıfat oluşumları yapılmaktadır. Örneğin: *deut:bar* (yorumlanabilir) ↔ *deut:lich* (anlaşılır), *les:bar* (okunabilir) ↔ *leser:lich* (okunaklı). Buna ilaveten soneklerden "-abel" ve "-ibel" sonekleri ile Almancada "-bar" türetme eki anlamsal olarak aynı işlevi sağlamaktadır. Yabancı kökenli sonekler genellikle yabancı sözcük köklerine eklenerek türetilmektedir: *akzept:abel* (kabul edilebilir), *diskut:abel* (tartışılabilir), *praktik:abel* (uygulanabilir) (Naumann, 2000:53-54; Schäfer, 2016:248). Almancada sıfat yapımında kullanılan üretken yerli ve yabancı sonekler aşağıdaki tabloda örnekleri ile birlikte gösterilmektedir (Engel, 1996:578-579; Fleischer ve Barz, 2012:332-350):

Sonekler	Örnekler
-abel	akzeptabel, praktikabel, rentabel
-al / -ell	formal, fatal; formell, originell
-bar	dankbar, strafbar, trennbar
-e(r)n	seiden, steinern, gläsern, hölzern
-haft	fehlerhaft, jungenhaft, standhaft
-ig	traurig, witzig, geizig, heutig
-isch	kölnisch, spanisch, türkisch
-iv	aktiv, impulsiv, informativ, massiv
-lich	tödlich, freundlich, grünlich
-los	schlaflos, farblos, sinnlos, geschmacklos
-mäßig	planmäßig, zweckmäßig
-sam	erholsam, sparsam, sorgsam, arbeitsam.

### 4. FİİL YAPIMI

Almancada öneklerle fiil yapımı ve kullanımı oldukça yaygındır. Bazı önekler eklendiği fiil kökünü kısmen değiştirirken bazı önekler ise eklendiği fiilin anlamını tamamen değiştirmektedir. Fiil yapımında kullanılan öneklerin anlamlarını anlamlandırmak genellikle zordur. Bazı önekler ise eklendiği fiil köküne göre çeşitli anlamlar katabilmektedir (Kessel ve Reimann, 2017: 123).



Ancak soneklerin Almancada fiil yapımı üzerinde sınırlı bir etkisi görülmektedir. Anlamını tamamen değiştiren öneklere baktığımızda karşımıza ayrılmayan önekler çıkmaktadır. Aşağıda ayrılmayan önekler ile türetilen bazı fiillerin biçimbilimsel çözümlemesi yapılmaktadır (Hentschel, 2020: 180):

Önek + Fiil	Fiil Oluşumu
be + suchen(aramak) →	besuchen(ziyaret etmek)
ent + stehen(durmak) →	entstehen(oluşmak)
er + fahren(gitmek) →	erfahren(yaşayarak öğrenmek)
ge + hören(duymak) →	gehören(ait olmak)

Almancada fiil oluşumları aşağıda öneklerle fiil yapımı ve soneklerle fiil yapımı olarak iki başlık altında incelenmektedir.

#### 4.1. Öneklerle Fiil Yapımı

Almancanın fiil yapımında kullanılan önekler iki grupta ele alınabilmektedir: “be-, ent-, er-, miss-, ver-, zer-” gibi ayrılmayan fiil önekleri bunlar aynı zamanda Meibauer’e göre gerçek önekler olarak (alm. *echte Präfixe*) cümle içinde benzerlerinin olmaması anlamında kullanılmaktadır (Meibauer, 2002: 59). Diğerleri ise çekimi yapılırken ayrılan “ab-, an-, auf-, aus-, ein-, mit-, nach-, vor-, zu-” gibi ilgeç kökenli öneklerden oluşmaktadır. İlgeç kökenli bu yapılar genellikle yarım önek ya da önekimsi (alm. *Halbpräfix / Präfixoid*) olarak adlandırılmaktadır (Engel, 1996: 439-441; Uslu, 2008: 67-67). Almancada bazı önekler fiil, sıfat ve isim köklerine gelerek fiil oluşturmaktadır (Wöllstein, 2016: 702):

Kök	Önekler	Fiil Oluşumu
<b>Fiil</b>	be:	dürfen (izinli olmak)      be:dürfen (ihtiyacı olmak)
<b>Sıfat</b>	ver:	klein (küçük)                      ver:kleinern (küçültmek)
<b>İsim</b>	zer:	Fleisch (et)                          zer:fleischen (parçalamak)

Heringer’e göre Almancada önekler eklendiği kökün hem dilbilgisel özelliğini hem de anlamını önemli ölçüde değiştirmektedir (Heringer, 2013: 114). Örneğin Almancada stehen(durmak) anlamını karşılarken, “ver-” önekinin eklenmesiyle ver:stehen(anlamak) fiili türetilmektedir:

- Öneklerden “be-” öneki fiilleri geçişli fiil yapmaktadır: *leuchten*(parlamak) → *etw. be:leuchten*(bir şeyi aydınlatmak).
- Bir durum değişikliğini belirten “ver-” öneki ile fiil *ver:hören*, isim *ver:giften* ve sıfat köklerinden *ver:einigen* fiil oluşturulmaktadır.
- Fiil oluşumlarında “zer-” öneki her zaman bir yıkım anlamı içermektedir: *etw. zer:reißen*(bir şeyi yırtmak).

Önekler	Fiil Oluşumu	Anlamı
be-	beherrschen	hükmetmek
ent-	entbinden	doğum yapmak
er-	erhalten	almak
miss-	misslingen	başaramamak
ver-	vermarkten	pazarlamak
zer-	zerbrechen	parçalamak

Yukarıda bulunan tabloda Almancada sık kullanılan ayrılmayan önekler, fiil oluşumları ve anlamları ile birlikte verilmektedir (Elsen, 2011: 215-216). Yabancı dil olarak Almanca öğretiminde öneklerle fiil yapımı konusu oldukça önemli bir yere sahiptir fakat bir o kadar zor öğrenilebilmektedir. Örneğin Almancada “durch-, um-, unter-, über-” gibi yapılar hem ayrılabilen hem de ayrılamayan fiiller grubunda yer almaktadır. Yabancı dil olarak Almanca öğretiminde yükseköğretimde öğrenim gören bireyler için bu konu daha ayrıntılı ele alınmalıdır.

#### 4.2. Soneklerle Fiil Yapımı

Almancada sonekler ile fiil oluşumları çok sık karşımıza çıkmamaktadır. Ancak üretkenliğini koruyan “-eln, -ieren, -isir(en), -ifizier(en)” gibi soneklerin kullanımlarına aşağıdaki maddelerde değinilmektedir:

- Soneklerden “-eln” soneki küçültme (alm. Diminutiv) ve küçümseyici (alm. Pejorativ) bir anlama sahiptir: *tänz:eln*(salına salına yürümek),
- Yabancı kökenli fiil kökleri için “-ieren” soneki kullanılmaktadır: *prob:ieren*(denemek), *adapt:ieren*(uyarlamak), *abonn:ieren*(abone olmak),
- Fiil yapımında “-isir(en)” ve “-ifizier(en)” sonekleri yaygın olarak kullanılmaktadır: *sozial:isieren*(sosyalleştirmek), *simpl:ifizieren*(basitleştirmek) (Engel, 1996: 441).

#### 5. BELİRTEÇ YAPIMI

Belirteç yapımında sonekler önemli bir rol oynarken öneklerin kullanımı oldukça sınırlıdır. Örneğin ilgeç kökenli “zu-” öneki genellikle derece bildiren sıfat kökleriyle türetilir: *zu:vorderst*(en önde), *zu:oberst*(en üstte) (Fleischer ve Barz, 2012: 370; Helbig ve Buscha, 1996: 345; Lohde, 2006: 292). Duden’in *Die Grammatik* kitabına göre belirteç yapan türetmeler için “-s, -(s)halber, -(er)maßen, -wärts, -(er)weise” en üretken sonekler olarak kabul edilmektedir. Almancada isim köklü sözcüklerden “-s” soneki ile belirteçler oluşturulabilmektedir: *anfang:s*, *alltag:s*, *feiertag:s*, *nacht:s*. Bazı sonekler eklendiği yere göre anlamı değişmektedir. Belirteç yapımında soneklerden “-(s)halber” soneki bazı kullanımlarda uğruna anlamı (alm. *um...willen*) taşıırken: *gerechtigkeit:shalber*(adalet uğruna), bir diğer anlamı da neden bildirmektedir: *krankheit:shalber*(hastalıktan dolayı). Belirteç yapan “-wärts” soneki ile yön bildiriminde bulunan belirteçler yapılmaktadır: *himmel:wärts*(gökyüzüne doğru), *ost:wärts* (doğuya doğru). Belirteç oluşturmada “-(er)weise” en üretken sonektir: *wunderbar:erweise*(olağanüstü bir şekilde), *zwecklos:erweise* (anlamsız bir şekilde). Genellikle aynı anlama sahip olan soneklerden “-maßen” ve “-weise” sonekleri belirteç yaparken her zaman bağlayıcı “-er-” ekiyle birlikte kullanılmaktadır: *anerkannt:ermaßen*(bilindiği gibi), *erwiesen:ermaßen* (kanıtlandığı gibi) (Elsen, 2011:237-238; Fleischer ve Barz, 2012: 368-369; Wöllstein, 2016: 773-774).

#### 6. SONUÇ

Almancanın söz varlığının oldukça geniş olduğu bilinmektedir. Yabancı dil öğrenen bireylerin bütün sözcüklere hâkim olamayacağı da açıktır. Daha önce Türkiye’de yapılan çalışmalarda, yabancı dil olarak Almanca öğrenenlerin en çok zorluk çektiği konular arasında sözcük dağarcığının yetersizliği ve yanlış veya eksik artikel kullanımı gibi bazı konular karşımıza çıkmaktadır. Bu sebeple Almancada sözcük yapımı ve yöntemleri üzerinde ayrıntılı literatür incelemesi yapılmıştır. Taranan kaynaklardan biçimbilimin ana konusu olan sözcük yapım yöntemleri incelenmiştir. Almancada türetme birleştirmeden sonra en sık başvurulan sözcük yapım yöntemlerinden biri olarak kabul edildiği tespit edilmiştir. Bununla birlikte türetme kendi içinde açık ve örtük türetme olarak iki başlık altında incelenmektedir. Böylelikle bu çalışmanın sınırlılığı açık türetme

ile belirlenmiştir. Almancada sözcük türetme üzerine yaptığımız çalışmada aşağıdaki sonuç ve önerilere ulaşılmıştır:

- a. Almancada sözcüklerin önlerine veya sonlarına getirilen ekler sayesinde birçok isim, sıfat, fiil ve belirteç oluşumları yapılmaktadır. Söz konusu eklerin bazıları günümüzde hala üretkenliğini korumaktadır. Sözcük oluşturmada üretkenliğini koruyan bu eklerin yabancı dil olarak Almanca'nın öğrenilmesinde önemli bir yeri olmaktadır.
- b. Sonekler sözcük türünü, isimlerde ise artikel kullanımını belirlemektedir. Bu bağlamda yabancı dil olarak Almanca öğrenenlerin kelime bilgisini geliştirmek amacıyla yükseköğretimde dilbilgisi derslerinde isimler artikel kullanımları ve sonekleri ile birlikte öğretilmelidir.
- c. Almancada isim ve sıfat yapımında kullanılan en üretken ekler soneklerdir.  
Bunlar isimlerde “-er, -in, -heit, -keit, -igkeit, -ling, -nis, -schaft, -tum, -ung” ve sıfat yapımında kullanılan “-bar, -haft, -ig, -isch, -lich, -los, -mäßig, -sam” sonekleridir.  
Fiil türetmelerinde ise en üretken eklerin önekler olduğu tespit edilmektedir. Çekimi yapılırken ayrılan ilgeç kökenli “ab-, an-, auf-, aus-, ein-, mit-, nach-, vor-, zu-” önekler ve çekimi yapılırken ayrılmayan önekler “be-, ent-, er-, miss-, ver-, zer-” olarak iki grupta incelenmektedir. Belirteç yapımında “-s, -(s)halber, -(er)maßen, -wärts, -(er)weise” sonekleri üretkenliğini korumaktadır ancak öneklerin bu bağlamda işlevselliğinin olmadığı görülmektedir.
- d. Yabancı dil olarak Almanca öğretiminde sözcük türetme yöntemleri üzerinde durulması, sözcüklerin biçimsel yapılarının incelenmesi ve bu farkındalığın da bireylerde oluşturulması yükseköğretimde öğrenim gören bireylerin sözcük dağarcığının zenginleştirilmesinde önemli bir rol oynayacağı varsayılmaktadır.

## 7. KAYNAKÇA

- Altmann, Hans (2011). *Prüfungswissen Wortbildung*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Bağatır, Gül / Balcı, Tahir / Wegener, Robert / Kaçar, Erdal / Balcı, Halime (2016). “Die Relevanz der verbalen Präfixbildungen im DaF-Unterricht”. *Turkish Studies*, 11/3(Winter). 389–404.
- Balcı, Yasemin (2007). “Möglichkeiten der Intensivierung von Adjektiven im Deutschen”. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Estitüsü Dergisi*, (18). 121–131.
- Ceylan, Yasemin (2018). “Wortbildung im Türkischen und Deutschen: Eine kontrastiv linguistische Untersuchung der Wortbildung mit Wortbildungsanalysen von DaF-Studierenden”. *Turkish Studies*, 13/4(Winter). 185–202.
- Donalies, Elke (2011). *Basiswissen deutsche Wortbildung. 2., überarbeitete Auflage*. Tübingen: A. Francke Verlag.
- Donalies, Elke (2014). “Morphologie: Morpheme, Wörter, Wortbildungen”. *Sprachwissenschaft für das Lehramt*. Paderborn: Schöningh. 157–180.
- Duden (2019). *Deutsches Universalwörterbuch. 9., vollständig überarbeitete und erweiterte Auflage*. Berlin: Dudenverlag.
- Eichinger, Ludwig Maximilian (2000). *Deutsche Wortbildung. Eine Einführung*. Mannheim: Gunter Narr Verlag.
- Eisenberg, Peter (2013). *Grundriss der deutschen Grammatik. Band 1: Das Wort*. Stuttgart: Springer-Verlag.
- Elsen, Hilke (2011). *Grundzüge der Morphologie des Deutschen*. Göttingen: De Gruyter Studium.
- Elsen, Hilke (2013). *Wortschatzanalyse*. Tübingen: A. Francke Verlag.

- Engel, Ulrich (1996). *Deutsche Grammatik 3., korrigierte Auflage*. Heidelberg: Julius Groos Verlag.
- Fleischer, Wolfgang / Barz, Irmhild (2012). *Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache. 4., völlig neu bearbeitete Auflage*. Tübingen: De Gruyter Studium.
- Gallmann, Peter / Sitta, Horst (2007). *Deutsche Grammatik*. Switzerland: Lehrmittelverlag des Kantons Zürich.
- Helbig, Gerhard / Buscha, Joachim (1996). *Deutsche Grammatik. Ein Handbuch für den Ausländerunterricht*. Leipzig: Langenscheidt.
- Hentschel, Elke (2020). *Basiswissen deutsche Wortbildung*. Tübingen: Narr Francke Attempto Verlag.
- Heringer, Hans Jürgen (2013). *Deutsche Grammatik. Ein Arbeitsbuch für Studierende und Lehrende*. Paderborn: Wilhelm Fink.
- Heringer, Hans Jürgen (2014). *Deutsche Grammatik und Wortbildung in 125 Fragen und Antworten*. Tübingen: A. Francke Verlag.
- Kahramantürk, Kuthan (1999). *Nominale Wortbildungen und Nominalisierungen im Deutschen und im Türkischen. Ein Beitrag zur deutsch-türkischen kontrastiven Linguistik*. Heidelberg: Julius Groos Verlag.
- Kessel, Katja / Reimann, Sandra (2017). *Basiswissen Deutsche Gegenwartssprache 5., überarbeitete und erweiterte Auflage*. Tübingen: A. Francke Verlag.
- Lohde, Michael (2006). *Wortbildung des modernen Deutschen*. Tübingen: Narr Francke Attempto Verlag.
- Meibauer, Jörg (2002). *Einführung in die germanistische Linguistik*. Stuttgart: Springer-Verlag.
- Nacak, Neriman (2019). "Almancada Adsonok+Ad Birleşimlerinde Biçimbilimsel Açından Sözcük Yapımı". *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23. 2141–2153.
- Nacak, Neriman (2020). "Almancadaki ikili Ad+Ad Birleşimlerinde Önekimsiler". *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 7. 468–476.
- Naumann, Bernd (2000). *Einführung in die Wortbildungslehre des Deutschen. 3., neubearbeitete Auflage*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Römer, Christine / Matzke, Brigitte (2010). *Der deutsche Wortschatz*. Tübingen: Narr Francke Attempto Verlag.
- Rötzer, Hans Gerd (2005). *Auf einen Blick: Grammatik. Grundbegriffe Beispiele Erklärungen Übungen*. Bamberg: C. C. Buchners Verlag.
- Sahel, Said, / Vogel, Ralf (2013). *Einführung in die Morphologie des Deutschen*. Darmstadt: WBG.
- Schäfer, Roland (2016). *Einführung in die grammatische Beschreibung des Deutschen. Zweite, überarbeitete Auflage*. Berlin: Language Science Press.
- Spillmann, Hans Otto (2004). *Einführung in die germanistische Linguistik*. Kassel: Langenscheidt.
- Ülkü, Vural (1980). *Affixale Wortbildung im Deutschen und Türkischen Ein Beitrag zur deutsch-türkischen kontrastiven Grammatik*. Ankara: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- Uslu, Zeki (2008). *Grundriss der türkisch-deutschen kontrastiven Grammatik*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Uslu, Zeki / Uyanık, Ayşe (2018). "Almanca ve Türkçede Adın Belirtme Durumu". *SEFAD*, (40). 159–170.
- Uyanık, Ayşe (2019a). "Ein Bewertungsmodell für die Leistungsmessung der Schreibkompetenz im Aufsatzunterricht der DaF Lernenden". *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (41). 74–83.
- Uyanık, Ayşe (2019b). "Nominalkomposita im Türkischen und Deutschen". *Turkish Studies*, 14/4. 2833–2843.
- Vardar, Berke (2002). *Açıklamalı Dilbilim Terimler Sözlüğü*. İstanbul: Multilingual.

- Vater, Heinz (2002). *Einführung in die Sprachwissenschaft*. München: Wilhelm Fink.
- Wöllstein, Angelika (2016). *Duden. Die Grammatik. 9., vollständig überarbeitete und aktualisierte Auflage*. Berlin: Dudenverlag.
- Zengin, Eyüp (2020). "Almancada İsimleştirmeler (Nominalisierungen) - Türkçedeki Eşdeğerlilikleri". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13/75. 81-94.